

Zdzisław CUTTER

Struktura narodowościowa społeczeństwa II Rzeczypospolitej w pierwszych latach niepodległego bytu państwowego

Streszczenie

Problematyka narodowościowa, ze względu na swoją rozległość i wieloaspektowość, nie jest dość precyzyjnie usystematyzowana pojęciowo i tematycznie. Wynikająca stąd różnorodność interpretacyjna budzi wciąż wiele kontrowersji i rodzi większość dylematów oscylujących wokół pojęcia i definicji narodu. Z tymi określeniami korespondują również pojęcia mniejszości narodowej i etnicznej, jak również narodowości. Zasadnicze treści szkicu natomiast dotyczą tworzenia się społeczeństwa polskiego w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości w listopadzie 1918 roku. Odzwierciedleniem tego stanu rzeczy było dokonanie w 1921 i 1931 roku spisów powszechnych, które charakteryzowały stosunki narodowościowe i wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej przełomu lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku.

Słowa kluczowe: państwo, naród, społeczeństwo, mniejszość narodowa, mniejszość etniczna, struktura narodowościowa.

Prezentowany artykuł próbuje dokonać eksploracji struktury narodowościowej społeczeństwa polskiego w pierwszych latach niepodległego bytu państwowego, która bardzo często jest dyskutowana na gruncie bardzo wielu dyscyplin naukowych, między innymi: geografii, socjologii, historii, psychologii, etnografii, antropologii, politologii, prawa czy bezpieczeństwa państwa. Starano się zwłaszcza określić kontekst historyczny, zwracając szczególną uwagę na znaczenie pojęcia narodu i korespondujących z nim określeń narodowość, mniejszość narodowa czy etniczna.

Na wstępie rozważań należy wskazać dwie istotne refleksje natury ogólnej. Pierwsza dotyczy różnorodności interpretacyjnej wokół pojęcia i definicji narodu przez co problematyka ta należy do zagadnień szczególnie złożonych, skomplikowanych, dyskusyjnych, a często nawet drażliwych w sferze dociekań badawczych.

W teorii naukowej istnieje całe spektrum definicji narodu. Wiele z nich jest zbyt ogólnikowych bądź nieprecyzyjnych. Inne z kolei – jeżeli potraktować je dosłownie – pozostawiają poza swoim obrębem niektóre realnie istniejące zjawiska. Nie ma jednej powszechnie przyjętej definicji narodu. Ilość i zróżnicowanie już istniejących skłania nawet niektórych teoretyków do stwierdzeń, że nie jest ani możliwe, ani konieczne tworzenie takiej uniwersalnej definicji¹.

Jednocześnie w różnorodnych określeniach narodu nie ma jedności w takich kwestiach, jak czynniki narodotwórcze, natura i struktura więzi narodowej, etapy przemian narodu, zakończenie procesów narodotwórczych, społeczno-polityczne i ekonomiczne funkcje narodu. Osiągnięcie zatem konsensusu naukowego w tych dziedzinach nie wydaje się możliwe co najmniej z dwóch powodów. Pierwszym – najistotniejszym – jest wielka różnorodność zjawisk i procesów określanych często jako procesy narodotwórcze. Drugą przyczyną jest wielość orientacji teoretyczno-poznawczych, na gruncie których problematyka narodotwórcza jest poruszana.

Refleksja druga wiąże się z uzyskaniem właściwej odpowiedzi na pytanie: co to jest naród? Nadmienić należy, iż w zasadniczej mierze zależy ona od tego kogo pytamy, w jakich okolicznościach i w jakim okresie historycznym. Inaczej do tego problemu podchodzi bowiem etnograf czy geograf ludności, zupełnie inaczej polityk, a jeszcze inaczej historyk lub socjolog, ewentualnie badacz z zakresu bezpieczeństwa państwa. Istota odpowiedzi będzie zależec także od wyznawanych przez pytanego poglądów politycznych, a nawet filozoficznych. Definicje narodu mają bowiem bardzo często charakter instrumentalny. Służyły one i służą założonym celom politycznym. Częstokroć stanowiły podstawę odmowy uznania określonych grup etnicznych za naród, bądź przeciwnie, miało z nich wynikać, że dana zbiorowość jest narodem, w związku z czym przysługują jej określone prawa. Zasadne więc jest w tej sytuacji stwierdzenie profesora Marka Barwińskiego, że pojęcie narodowości, czy narodu zmienia się w zależności od tego, kto to je formułuje².

Opierając się na literaturze przedmiotu, generalnie definicje narodu dzielą się na dwa rodzaje. Pierwsze, o podłożu genetycznym, kładące nacisk na czynniki, które złożyły się na jego powstanie. W wyniku tego kryterium naród postrzegany jest jako produkt rozwoju historycznego. Z drugiej strony, definicje strukturalne narodu, określają go mając na względzie cechy charakteryzujące daną grupę społeczną właśnie jako naród³.

¹ Szerzej zob.: M. Barwiński, *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Łemków i Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 roku*, Łódź 2013, s. 11 i następne.

² Szerzej zob.: M. Barwiński, *Pojęcie narodu oraz mniejszości narodowej i etnicznej w kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, Łódź 2004, nr 5, s. 59–60.

³ W niniejszym szkicu przywołano obszerne fragmenty opracowania Autora, *Struktura narodowościowa i wyznaniowa społeczeństwa II Rzeczypospolitej. Konflikt czy porozumienie*, [w:]

W tej części szkicu należy odwołać się do kilku znaczących w piśmiennictwie polskim teorii narodu w ogóle⁴ oraz nadmienionych wcześniej pojęć narodowość, mniejszość narodowa czy etniczna.

I tak u Floriana Znanickiego problem sklasyfikowania pojęcia naród głęboko sytuuje się w ogólnej teorii kultury. Traktuje on bowiem naród jako społeczeństwo kultury narodowej, a do najbardziej istotnych czynników narodotwórczych zalicza, poza kulturą, postrzeganą jako zespół powiązanych ze sobą systemów wartości, te elementy, które w sposób decydujący wpływają na jej przemiany, tzn. terytorium, aktywność społeczną, konkretną grupę społeczną utrzymującą kulturę, procesy ekonomiczne na nią oddziałujące, oraz świadomość więzi. Ważne miejsce w tej klasyfikacji zajmuje również, jako atrybut narodu, trwałość i ciągłość⁵.

W ujęciu Jerzego J. Wiatra

naród to historycznie ukształtowana wspólnota, powstała na gruncie wspólnych losów dziejowych, wspólnej gospodarki towarowej i wspólnych instytucji politycznych, charakteryzująca się istnieniem poczucia państwowego jako podstawowego składnika świadomości grupowej⁶.

Dokonując analizy powyższej definicji, widzimy, że naród staje się tutaj rzeczywistością rozpatrywaną jako wynik działania dwóch czynników: obiektywnych, do których zaliczymy wspólnotę losów historycznych, wspólnotę rozwoju gospodarczego i wspólnotę instytucji politycznych, a także świadomościowych, to jest istnienie świadomości stanowienia wspólnoty, w tym poczucia państwowego. Wśród czynników narodotwórczych wyeksponowane zostały natomiast czynniki polityczne, społeczne oraz ekonomiczne.

Stanisław Ossowski definiuje naród poprzez ideologię narodową. Narodem nazywa grupę społeczną, która akceptuje określone wzory więzi społecznej. Grupa taka, by osiągnąć standard narodu, winna posiadać spójność, być terytorialna w sensie ideologicznym, u której kraj (ojczyzna) i naród traktowane są współzależnie, a istnienie i powodzenie narodu są celem samym w sobie. Naród winien także posiadać wspólną dla wszystkich członków ojczyznę, realizowaną poprzez obecność w kulturze danego narodu, w tym w jego ideologii, swoistej

Konflikty i dialog w wybranych społeczeństwach wielokulturowych, red. A. Szerląg, Wrocław 2011, s. 11–16 oraz monografie naukowe m.in.: E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 1991; A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996; S. Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984; K. Szczygielski, *Geografia mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Ujęcie ilościowe*, Opole 2006; J.J. Wiatr, *Naród i państwo. Społeczne problemy kwestii narodowej*, Warszawa 1969; F. Znanicki, *Współczesne narody*, Warszawa 1990.

⁴ Ibidem; zob. także: J. Tomaszewski, *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985; H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000; W. Mędrzecki, Sz. Rudnicki, J. Żarnowski, *Społeczność polskie w XX wieku*, Warszawa 2003 i nn.

⁵ Szerzej zob.: F. Znanicki, *Współczesne...*, passim.

⁶ J.J. Wiatr, *Naród i państwo...*, s. 207.

postawy względem ojczystego terytorium. Ojczyzna przy tym to powiązanie „pewnych postaw psychicznych, wchodzących w skład kulturowego dziedzictwa grupy społecznej”⁷. Wśród czynników narodotwórczych, w ujęciu Ossowskiego, najważniejszą rolę odgrywają: trwałość i wielkość grupy, obecność w świadomości społecznej idei ojczyzny, autoteliczność oraz mity jako istotny składnik ideologii narodowej⁸.

Bardzo istotnym pojęciem jest „narodowość”. W prawie międzynarodowym i stosunkach międzynarodowych nie jest ono jednoznacznie zdefiniowane. W jednych państwach jest związane z obywatelstwem, w innych z przynależnością etniczną obywateli określonego państwa. Nie należy zatem utożsamiać obywatelstwa z narodowością, różnica bowiem pomiędzy zasadniczymi wątkami pojęcia polega na tym, że narodowość jest subiektywna, podczas gdy obywatelstwo jest obiektywne. Definicja narodowości odnosi się do warunków myśli, uczucia lub sposobu życia; obywatelstwo natomiast to status polityczny.

Kolejnym ważkim zagadnieniem jest określenie „mniejszości narodowej”. Kategoria ta rozpatrywana jest – wbrew pozorom – nie tylko według kryteriów ilościowych, ale również historycznych, prawnych, politycznych czy socjologicznych.

Pojęcie „mniejszości narodowej” pojawiło się stosunkowo późno, dopiero w XIX wieku, czyli wówczas, gdy kształtowała się współczesna świadomość narodowa, powstawały współczesne narody, zanikały natomiast dominujące wcześniej tradycyjne podziały stanowe.

Istotnym składnikiem przedstawianego zagadnienia jest ustalenie, czy dana grupa etniczna spełnia cechy mniejszości narodowej. Podobnie jak w problematyce narodu, odpowiedź nie jest sprawą prostą i zależy od wielu elementów. Podstawowe znaczenie nabiera kwestia stosowanych kryteriów.

Współcześnie dominują dwa podejścia: historyczno-prawnicze i socjologiczne. W pierwszym podkreśla się przede wszystkim państwowy stan posiadania, kryterium liczbowe oraz czynniki obiektywne (pochodzenie, język, religia, zamieszkiwane terytorium). W podejściu socjologicznym, ujednoczone jest stanowisko w kwestii definicji przynależności do mniejszości narodowej poprzez uznanie mieszanej zasady subiektywno-obiektywnej. Jednak przy ustalaniu przynależności narodowej członków mniejszości narodowej, najczęściej miernikiem jest subiektywne poczucie przynależności do danego narodu, wola bycia mniejszością, świadomość przynależenia do określonych wartości i symboli, poczucie więzi z tą a nie inną zbiorowością.

Często obok pojęcia „mniejszość narodowa”, pojawia się kategoria „mniejszość etniczna” (grupa etniczna). Grecki termin *ethnos* oznacza: tłum, lud, rasę, plemię, naród, klasę ludzi i ma on bardzo szeroki zakres pojęciowy.

⁷ S. Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie...*, s. 18.

⁸ *Ibidem*.

Przez określenie „mniejszość etniczna” rozumieć należy wspólnotę obejmującą obywateli danego państwa, powstałą w wyniku procesu historycznego, posiadającą poczucie swej odrębności, trwałe formy integracji na podstawie wspólnego pochodzenia, języka lub religii, ale nie mającą aspiracji ujmowanych w kategoriach państwa”. Według takiego podejścia, mniejszości etniczne – w odróżnieniu od mniejszości narodowych – nie posiadają państwa macierzystego i nie wysuwają postulatów typu państwowego⁹.

Nadmienić trzeba na tym etapie rozważań, iż z teorią narodu i określeń pokrewnych koresponduje współistnienie jako nieodłączny element badania struktury narodowościowej społeczeństwa.

Spółeczeństwo będziemy rozumieć zatem jako wspólnotę, stanowiącą ramy dla znacznej większości innych grup i kategorii społecznych. Zdaniem Janusza Żarnowskiego, „pojęcie to odnosi się najczęściej do wspólnoty narodowo-państwowej”¹⁰. Rozpatrując powyższe zagadnienie w obliczu tak ujętej definicji, możemy przyjąć jednomyślnie konkluzję, że polskie społeczeństwo narodowe stanowiło i stanowi podstawę i rację istnienia państwa polskiego. Niemniej, granice wytyczające istnienie takiej wspólnoty, jaką jest społeczeństwo narodowe, nigdy nie były i nie są całkowicie jasne i precyzyjne określone. Podobnie jak nigdy precyzyjnie nie jesteśmy w stanie określić granic zarówno terytorialnych, jak i tych niedostrzegalnych na pierwszy rzut oka – oddzielających od siebie poszczególne zbiorowości etniczne.

Na ziemiach polskich, a tym bardziej na obszarach należących w różnych okresach historycznych do państwa polskiego, mieszkaly także inne grupy narodowościowe. Zasadniczym spostrzeżeniem jest to, iż nawet wtedy, gdy nie było państwa polskiego, w obrębie jego granic tworzyły one wraz z Polakami wspólnotę społeczno-ekonomiczną i kulturową zarazem, toteż – podążając dalej za wywodem Żarnowskiego¹¹ – tak uformowaną wspólnotę będziemy również nazywać społeczeństwem polskim, bo naturalnie odnoszącym się do Rzeczypospolitej Polskiej.

Spróbujmy następnie prześledzić – narzucając poczynionym tu ustaleniom badawczym granice chronologiczne zakreślone w niniejszym szkicu – jak kształtował się, począwszy od przełomu wieków, poprzez pierwsze lata niepod-

⁹ Ogólną charakterystykę określeń korespondujących z definicjami narodu oparto na opracowaniach profesora Barwińskiego zawartych w: *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Łemków i Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 roku*, Łódź 2013, s. 11–25; *Pojęcie narodu oraz mniejszości narodowej i etnicznej w kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, Łódź 2004, nr 5, s. 59–72.

¹⁰ Szerzej zob.: W. Mędrzecki, Sz. Rudnicki, J. Żarnowski, *Spółeczeństwo polskie w XX wieku*, s. 8–72; I. Ihnatowicz, A. Mączak, B. Zientara, J. Żarnowski, *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Warszawa 1988, s. 535–549.

¹¹ W. Mędrzecki, Sz. Rudnicki, J. Żarnowski, *Spółeczeństwo polskie w XX wieku...*, s. 8–9.

ległego bytu państwowego, tworzący się model społeczeństwa polskiego, którego częścią składową stała się struktura narodowościowa II Rzeczypospolitej.

W pierwszych dekadach XX wieku doszło do wyraźnego procesu tworzenia się nowego uprzemysłowionego społeczeństwa, co jest równoznaczne również z faktem przeobrażeń systemu feudalnego (przedkapitalistycznego), w którym społeczeństwo dzieliło się na stany o różnym statusie prawnym, i wejściem w klimat ustroju kapitalistycznego, w którym z kolei decydujące znaczenie miały klasy i warstwy społeczne, złożone z prawnie równych sobie ludzi, lecz o różnym jednak statusie społecznym. Na intensywność i przebieg wspomnianej ewolucji miały olbrzymi wpływ państwa zaborcze. W każdym z nich jednak zachowały się pewne elementy stanowe, ale najbardziej wyraźne były one jeszcze w Rosji Romanowych¹².

Przeobrażenia te przebiegały na różnych obszarach działania państwowo-twórczego. Dominujące były jednak zmiany polityczne, ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Obok nich wyraźnie ewaluowały uwarunkowania kulturowe i świadomość odmienności różnych warstw społecznych. Rzutowało to na ogólny obraz pojawiających się zależności w dziedzinie politycznej. W ich wyniku powstały nowe warstwy i środowiska społeczne, kształtowała się nowa mapa społeczna Polski, złożona i wielonarodowościowa, zważywszy że przez terytorium etnicznie polskie przebiegały granice trzech mocarstw zaborczych¹³. Jednocześnie należy odnotować fakt, że na przełomie wieków momenty spajające zaczęły przeważać nad dezintegrującymi. Podstawowym spoiwem było tu niewątpliwie poczucie jedności narodu polskiego i kultury narodowej.

Umacniała się idea zjednoczenia narodowego, a odrębności zaborowe nie prowadziły do separatyzmów dzielnicowych. Dlatego też wolno mówić o społeczeństwie polskim jako całości, choć żyło ono w trzech różnych organizmach nie tylko państwowych, ale i gospodarczych¹⁴.

Na przełomie wieków w ewolucji społeczeństwa polskiego do głosu zaczęły dochodzić procesy industrializacji, a ich osobny rozdział stanowi niewątpliwie

¹² Należy zgodzić się z uwagą profesora Żarnowskiego, iż to właśnie pewnego rodzaju anachronizm w systemie prawnym Rosji, wynikający głównie z pozostałości różnic stanowych był jedną z głównych przeszkód ciężących na modernizacji modelu społeczeństwa polskiego, Szerzej zob.: W. Mędrzecki, Sz. Rudnicki, J. Żarnowski, *Spoleczeństwo polskie w XX wieku...*, s. 8–9.

¹³ Wskazać trzeba, że ramy tego eseju nie pozwalają na wnikliwą eksplorację dokonujących się przeobrażeń społeczno-ekonomicznych i politycznych w poszczególnych zaborach. Niemniej jest rzeczą oczywistą, że miały one zupełnie inny przebieg w państwie tak ogromnym, o szerokich przestrzeniach, a jednak zacofanym gospodarczo i społecznie, jakim była Rosja Romanowych przełomu XIX i XX wieku, niż w wysoko rozwiniętym cywilizacyjnie państwie pruskim, czy też w mocno zróżnicowanym narodowościowo Cesarstwie Austro-Węgierskim. W efekcie poczynionych tu uwag natury ogólnej należy skłonić się ku refleksji, że w każdym z trzech zaborów społeczeństwo polskie miało odmienny charakter i swoistą kulturę.

¹⁴ W. Mędrzecki, Sz. Rudnicki, J. Żarnowski, *Spoleczeństwo polskie w XX wieku...*, s. 11.

rewolucja 1905 roku, która wywołała wielki wstrząs we wszystkich dziedzinach życia społeczeństwa polskiego. Jej efektem było z jednej strony wzmożenie konfliktów społecznych, z drugiej jednak – konsolidacja warstw i klas społecznych, które włączyły się do ogólnonarodowego życia politycznego. Pod wieloma względami budząca się świadomość i aktywność szerokich mas stanowiła przygotowanie do mającej się rozpocząć walki narodowowyzwoleńczej w czasie pierwszej wojny światowej¹⁵.

Odzyskanie niepodległości przez Polskę listopadzie w 1918 roku, prócz znaczenia politycznego, gospodarczego, miało wielki wpływ na życie społeczne. Społeczeństwo polskie uzyskało własne państwo, co rzutowało również na zmianę pozycji wielu kategorii społecznych i zawodowych. Zmieniła się głównie sytuacja społeczna, kategorii związanych z państwem, jego instytucjami i aparatem. Podstawową grupą społeczno-zawodową, sprawującą funkcje kierownicze w Polsce niepodległej była inteligencja, natomiast rzeczywiste społeczne pozycje tradycyjnych klas posiadających, a więc mieszczaństwa, burżuazji oraz ziemiaństwa – uległy osłabieniu.

Druga Rzeczpospolita nie była krajem narodowościowo jednorodnym. Spośród ludności zamieszkującej jej ówczesne terytorium $\frac{1}{3}$ nie zgłaszała swej przynależności do narodu polskiego. W latach 1918–1939 przeprowadzone zostały w Polsce dwa powszechne spisy ludności. Pierwszy spis z 30 września 1921 r.¹⁶ opierał się na arkuszu zawierającym dwa pytania w kwestii narodowej: o narodowość i o język ojczysty¹⁷. W tym ostatnim aspekcie wyniki spisu nie zostały na skutek braku środków finansowych podsumowane i opracowane¹⁸.

Strukturę narodowościową ludności Polski przedstawia tabela 1¹⁹.

Dane z 1921 roku dotyczyły jedynie stanu świadomości narodowej II Rzeczypospolitej, a żadne z zastosowanych wskaźników nie określały w sposób precyzyjny liczebności mniejszości narodowych w Polsce. Biorąc pod uwagę wyniki spisu z 1921 roku, w Polsce mieszkało 69% Polaków, 14% Ukraińców,

¹⁵ Ibidem, s. 10–14.

¹⁶ W momencie spisu ludności z 1921 roku terytorium państwa polskiego nie było jeszcze definitywnie ustalone. Spis nie objął jeszcze polskiej części Górnego Śląska i Wileńszczyzny (Wilno z powiatami: Wilno-Troki, Oszmiana, Święciany) jako nie wchodzących wówczas formalnie w skład państwa polskiego; Szerzej zob. m.in.: A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2013, s. 250 i następane; J. Żarnowski, *Społeczeństwo II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1973, passim.

¹⁷ Szerzej zob.: S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968, s. 11.

¹⁸ M. Barwiński, *Spisy powszechne w Polsce w latach 1921–2011 – określenia czy kreowanie struktury narodowościowej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, Łódź 2015, nr 21, s. 53–59.

¹⁹ Opracowano na podstawie: A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005, s. 246; J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1985, s. 50.

4% Białorusinów, 4% Niemców, 8% Żydów. Na podstawie danych z powyższego spisu można odnotować także około 700 tys. osób przyznających się do narodowości polskiej, będących jednocześnie wyznania mojżeszowego²⁰.

Tabela 1. Struktura narodowościowa Polski na podstawie wyników spisu z 1921 roku

Narodowość	Liczebność	
	(tys.)	(%)
Polacy	17 789 287	69,23
Ukraińcy*	3 898 428	15,17
Żydzi	2 048 878	7,97
Białorusini	1 035 693	4,03
Niemcy	769 392	2,99
Rosjanie	48 920	0,19
Czesi	30 628	0,12
Litwini**	24 044	0,9
„Tutejsi”	38 943	0,15
Inni	9856	0,04
Niewiadoma	631	~ 0,002
Ludność ogółem	25 694 700	100

Uwagi: * – w nomenklaturze spisu „narodowość rusińska”; ** – dane nie obejmują miasta Wilna, powiatów Wilno-Troki, Oszmiana i Święciany, Ziemi Wileńskiej oraz Górnego Śląska.

W konstatacji generalnej naszych rozważań stwierdzić należy, iż dopiero spis ludności z 9 grudnia 1931 r. dostarczył dokładnych o stanie ludności Polski początków lat trzydziestych XX wieku (strukturę narodowościową ludności Polski przedstawia tabela 2)²¹.

Jednocześnie wskazać trzeba, że dane statystyczne z 1931 roku odzwierciedlają rzeczywisty stan w stosunkach narodowościowych i wyznaniowych, które już wówczas posiadały pewne autonomiczne struktury. Niektóre z tych zbiorowości stanowiły w przeważającej mierze odrębne jakby społeczeństwa, o bogatej wewnętrznej strukturze i spistości. Dotyczyło to większości grup, przede wszystkim zaś Polaków, których cechy charakterystyczne jako społeczeństwa znacznie różniły się od cech całej wielonarodowej ludności jako całości. I tak np. było wśród nich stosunkowo więcej robotników, inteligencji i urzędników, ziemian, a nieznacznie mniej chłopów, aż do nielicznej grupy drobnomieszkańskiej. Ukraińcy i Białorusini także stanowili pewne wspólnoty, mniej jed-

²⁰ Szerzej zob. E. Sadowska, *Mniejszość żydowska w II Rzeczypospolitej: obszary porozumienia i napięcia*, [w:] *Konflikty i dialog w wybranych społeczeństwach wielokulturowych*, red. A. Szerląg, Wrocław 2011, s. 27–42.

²¹ Szerzej zob. Z. Cutter, *Struktura narodowościowa...*, s. 14–16.

nak zinstytucjonalizowane, rozdzielone różnicami wyznaniowymi. Obecność Litwinów stanowiła przy tym zjawisko dość lokalne. Szczególną natomiast wspólnotę tworzyła ludność żydowska, której część była dość mocno zintegrowana gospodarczo ze społeczeństwem polskim, a pozostała część łączyła się ze współwyznawcami bądź żyła w określonym terytorialnie getcie²².

Tabela 2. Struktura narodowościowa Polski na podstawie wyników spisu z 1931 roku

Narodowość	Według danych urzędowych		Według szacunku ²³	
	w tys.	w %	w tys.	w %
Polacy	22 122	69,0	20 768	65,0
Ukraińcy	4463	14,0	5145	16,0
Żydzi	2761	9,0	3133	10,0
Białorusini	995	3,0	1966	6,0
Niemcy	739	2,0	784	2,0
Rosjanie	139	0	140	0
Inni	888	3,0	171	1,0
Ludność ogółem	32 107	100	32 107	100

Każdą z tych grup cechowała swoista struktura wewnętrzna: Ukraińcy i Białorusini reprezentowali w przeważającej większości ludność chłopską, o dość wyrównanym statusie społecznym. Wśród Ukraińców więcej dostrzec można było przedstawicieli inteligencji, pracowników umysłowych, kupców, rzemieślników i robotników przemysłowych. Wśród społeczności żydowskiej większą część tej ludności skupiało drobnomieszczaństwo: kupcy i rzemieślnicy. Burżuazja żydowska stanowiła grupę wielkością dorównującą polskiej, obok burżuazji niemieckiej. Znaczna część inteligencji i pracowników umysłowych uległa spolonizowaniu i asymilacji. Drobnomieszczaństwo, mieszczaństwo i inteligencja wyczerpywały w zasadzie skład społeczny Żydów. Grupa etniczna niemiecka zawierała różne kategorie zawodowe: od wielkich właścicieli ziemskich do chłopów i od burżuazji do robotników. Warto podkreślić tutaj, iż żadna ze społeczności narodowych nie żyła zupełnie autonomicznie i w szerokim zakresie funkcjonowała w połączeniu z innymi w obrębie społeczeństwa II Rzeczypospolitej.

²² Szerzej zob.: H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce...*, passim.

²³ Zastosowana metoda szacunku pozostawia pewien margines błędu oraz pomija różnorodne grupy o charakterze pośrednim lub o nieskonsolidowanej świadomości narodowej. W niniejszym szkicu oparto się na zestawieniach profesora Tomaszewskiego, mając również na uwadze dane statystyczne opracowane przez profesora Żarnowskiego, który ustalił następujące odsetki poszczególnych grup etnicznych: Polacy – 66,0%, Ukraińcy – 15,3%, Żydzi – 8,7%, Białorusini – 4,3%, Niemcy – 2,6%, inni – 1,0% oraz „tutejsi” – 2,2%. Szerzej zob. J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków...*, s. 51.

Natomiast obszar odrodzonego po 123 latach niewoli państwa polskiego wynosił, po ukształtowaniu się granic, 388 328 km², z czego 262 tys. km² zostało dołączonych z ziem zaboru rosyjskiego, około 80 tys. km² z zaboru austriackiego, a 46 tys. km² z ziem zaboru pruskiego²⁴.

Bibliografia

- Barwiński M., *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Lemków i Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 roku*, Łódź 2013.
- Barwiński M., *Pojęcie narodu oraz mniejszości narodowej i etnicznej w kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, Łódź 2004, nr 5.
- Barwiński M., *Spisy powszechne w Polsce w latach 1921–2011 – określenia czy kreowanie struktury narodowościowej*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, Łódź 2015, nr 21.
- Chałupczak H., T. Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000.
- Cutter Z., *Struktura narodowościowa i wyznaniowa społeczeństwa II Rzeczypospolitej. Konflikt czy porozumienie*, [w:] *Konflikty i dialog w wybranych społeczeństwach wielokulturowych*, red. A. Szerłaż, Wrocław 2011.
- Gellner E., *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 1991.
- Gawryszewski A., *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005.
- Ihnatowicz I., Mączak A., Zientara B., Żarnowski J., *Spółczesność polskie od X do XX wieku*, Warszawa 1988.
- Jezierski A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 2013.
- Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.
- Mauersberg S., *Szkołnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968.
- Mędrzecki W., Rudnicki Sz., J. Żarnowski, *Spółczesność polskie w XX wieku*, Warszawa 2003.
- Ossowski S., *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984.
- Sadowska E., *Mniejszość żydowska w II Rzeczypospolitej: obszary porozumienia i napięcia*, [w:] *Konflikty i dialog w wybranych społeczeństwach wielokulturowych*, red. A. Szerłaż, Wrocław 2011.
- Szczygielski K., *Geografia mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Ujęcie ilościowe*, Opole 2006.
- Tomaszewski J., *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1985.
- Tomaszewski T., *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985.

²⁴ Ibidem, s. 21.

Wiatr J.J., *Naród i państwo. Społeczne problemy kwestii narodowej*, Warszawa 1969.

Znaniński F., *Współczesne narody*, Warszawa 1990.

Żarnowski J., *Społeczeństwo II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1973.

The national structure of the society of the Second Polish Republic in the first years of independent state existence

Summary

The nationality issues, due to their vastness and multifacetedness, are not precisely systematically conceptually and thematically. The resulting interpretive diversity still raises a lot of controversy and generates most of the dilemmas oscillating around the concept and definition of the nation. These terms also correspond to the concepts of national and ethnic minority as well as nationalities. The basic contents of the sketch, on the other hand, concern the formation of the Polish society in the first years after regaining independence in November 1918. A reflection of this state of affairs was the making of censuses in 1921 and 1931, which characterized the national and religious relations of the Republic of Poland at the turn of the 1920s and 1930s.

Keywords: state, nation, society, national minority, ethnic minority, national structure.